

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВознавства
ім. О.О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

ЛИПЕНЬ
СЕРПЕНЬ

2022

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ	Селігей П. О. Глобалізація і проблеми збереження мовного розмаїття	3
	Черниш Т.О., Єрмоленко С.С. Інтерференція нехудожніх лінгвокультурних кодів у художньому дискурсі (Chernysh T. O., Yermolenko S. S. Interference of non-artistic linguistic-cultural codes in artistic discourse)	22
	Даниленко Л. І. Епістолярний дискурс Яна Коллара.	44
	Назаров Н. А. Бортний дуб на межі: релікти індоєвропейського звичаєвого права у давньоруських та староукраїнських пам'ятках XI–XVII ст.	55
	РЕЦЕНЗІЇ	
Хібеба Н. Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села : словник	71	
Сіроштан Т. Білоусенко П. І., Бойко Л. П., Тернова А. І. Нариси з історії українського словотворення (іменники pluralia tantum).	76	
Мушкетик Л. Gazdag V. Szlav elemek a Kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban : monográfia	79	

П. О. СЕЛІГЕЙ

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: Selihey@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ МОВНОГО РОЗМАЇТТЯ

Глобалізація осучаснює розвинені національні мови, проте водночас прискорює занепад «малих» мов. Кількість останніх загрозливо зменшується, причому дедалі швидшими темпами. З нинішніх 7 тис. мов переважна більшість до кінця ХХІ ст. не доживе. Забезпечене майбуття мають 150–200 мов (2–3 % від загальної кількості). Серед іншого мови занепадають через те, що не виконують усіх тих функцій, що їх мала б виконувати літературна мова. З важливих сфер спілкування їх витісняють комунікативно потужніші мови. Чим менше мова обслуговує суспільно значущих сфер, тим рідше її використовують, тим швидше вона знецінюється й занепадає.

До традиційних параметрів життєздатності мов (кількість носіїв, наявність писемності й державного статусу, унормованість, сфери вжитку, економічна потужність) у наш час додався ще один — присутність мови в комп'ютерному середовищі, її цифрова оснащеність. За цим критерієм мови розподілено на три групи: 1) мови, які здійснили цифровий стрибок; 2) мови, які виявили цифровий потенціал; 3) мови, які не здолали цифрового порогу. Звідси очевидні їхні перспективи у ХХІ ст. Найбільші надії на збереження мовного розмаїття пов'язані з поступом технології машинного перекладу. У майбутньому він візьме на себе функції міжнародної мови: уможливить писемну й усну взаємодію всіх з усіма без необхідності знати мову одне одного. Удосконалений машинний переклад — це не тільки зручність для мовців, а й спосіб підтримати багатомовність, шанс уберегти від занепаду численні національні мови. Можна очікувати, що завдяки машинному перекладу різко послабиться конкуренція мов за сфери вжитку, натомість розпочнеться їхня коеволюція, тобто паралельний, безконфліктний розвиток.

Ключові слова: мовне розмаїття, міжмовна конкуренція, життєздатність мов, машинний переклад.

Чи не найбільш визначальна тенденція, що активно змінює наше життя сьогодні й ще активніше змінюватиме його завтра, — глобалізація. Усю світову історію можна уявити як багатомісячний процес взаємного зближення народів і формування єдиного людства. Схоже, з поширенням інтернету цей всесвітньо-історичний процес наближається до кінцевої мети, і нам випало на долю бути свідками його завершальних етапів.

Серед безумовно позитивних наслідків глобалізації — нищення бар'єрів, що сповільнюють вільний обіг капіталів, товарів, інформації. Завдяки

сучасним каналам комунікації ми отримали практично необмежений доступ до найновіших знань, передових ідей, інтелектуальних досягнень, культурних надбань, різноманітної та різномовної інформації. У глобалізованому світі менше підстав для ворожнечі й агресії. Спільний ринок, уніфіковане законодавство різних країн, вагоміша роль міжнародного права та міжнародних організацій, налагоджені канали дипломатичних зносин — усі ці чинники якщо не виключають, то, принаймні, суттєво знижують імовірність виникнення руйнівних, виснажливих воєн. Спільними зусиллями країнам легше боротися з хворобами, епідеміями, загрозами довкіллю. Глобалізація забезпечує самовиживання нашої цивілізації, створює надійні передумови для миру, співпраці, добробуту.

Утім, негативу глобалізації також не бракує. Так, вона осучаснює національні мови, робить їх більш гнучкими й придатними для обслуговування назрілих потреб сьогодення. Проте, якщо для культури мовне розмаїття — багатство, то для глобальної комунікації — це, навпаки, перешкода на шляху становлення єдиного інформаційного середовища. Самобутні національні мови починають еволюціонувати в бік збіднення, спрощення, уподібнення до мов з вищим комунікативним рангом. Стосовно мови термін *глобалізація*, по суті, стає синонімом до термінів *стандартизація*, *уніфікація*, *гомогенізація*, *нівеляція*.

Ще прикріший вияв глобалізації — знебарвлення мовної палітри людства. Кількість національних мов загрозливо скорочується, причому дедалі швидшими темпами. Хоч мови згасали й раніше, у наш час це відбувається як ніколи швидко — у межах двох-трьох поколінь. Якщо процес триватиме й далі, не виключено, що людство кінець кінцем прийде якщо не до одномовності, то до «кількамовства»: витіснивши з ужитку слабших конкуренток, на Землі залишиться з десяток надпотужних мов. Наскільки ця тенденція закономірна, природна, об'єктивна? Чи можна її відвернути?

Перш ніж дати відповідь, побіжно нагадаємо, як і чому людство стало багатомовним. Головна й практично єдина причина — безперервні міграції, що відбувалися впродовж усіх доісторичних і пізніших часів. Через нестачу харчових ресурсів члени спільноти (роду, племені, народності) розділялися, розселялися на далекі відстані й, відповідно, припиняли взаємодію. Якщо відособлені групи тривалий час не спілкувалися, їхня первісно єдина мова (наріччя) починала змінюватися в розбіжних напрямках. Істотну роль при цьому відігравали зносини з іншомовцями, закріплення субстратних і суперстратних явищ. За кілька століть у міру наростання відмінностей формувалися варіанти мови, а тоді й окремішні мови. Приблизно за тисячу років мови розходилися настільки, що їхні носії вже не могли зрозуміти один одного без «тлумача». Таким чином, прामова, розпадаючись, давала початок спорідненим мовам, що згодом утворювали групу, гілку, сім'ю.

Більшість фахівців з антропогенезу схиляється нині до гіпотези про моногенез людства¹. Тоді, очевидно, можна говорити і про моногенез мов. Це

¹ Найімовірніше люди сучасного анатомічного типу (*Homo sapiens*) виникли завдяки генетичній мутації 150–200 тис. років тому в Південно-Східній Африці. Згодом вони розселилися рештою регіонів Африки (100 тис. років тому), а тоді невеликими групами почали мігрувати на інші континенти: спершу в Азію (60–40 тис. років тому), звідти — в Австралію (50 тис. років тому), Європу (40 тис. років тому), Америку (15 тис. років тому). На кінець льодовикового періоду (12 тис. років тому) були залюднені майже всі вільні від обмерзання терени Землі. Внутрішньовидове розмаїття людства (раси) розвинулося під впливом місцевих кліматичних умов.

означає, що всі відомі мови в кінцевому підсумку зводяться генетично до спільної прамови. Отже, розходження споріднених мов (дивергенція) тривало фактично всю історію людства. Мовосфера розвивалася переважно шляхом урізноманітнення, від однинності до множинності, унаслідок чого постала велика територіальна роздільність мов.

На думку К. Лемана, найвищої точки мовне розмаїття Землі сягнуло в XV ст., коли народи Африки, Азії, Америки, Австралії ще не знали колонізації [Леман : 181]. Після її початку на колонізованих землях поширилася двомовність, переважно вертикальна. У результаті колоніальні європейські мови (іспанська, португальська, французька, англійська, російська) почали витіснити мови підкорених тубільних народів. Саме тоді, очевидно, процес масового вимирання мов почав переважати над процесом виникнення нових мов.

Особливо відчутно це проявилось в другій половині XX ст. По-перше, засоби зв'язку та комунікації, масова урбанізація, жвавий культурний обмін остаточно усунули всі ті умови, які приводять до утворення нових етномов. Жодна спільнота, навіть якщо дуже захоче, не зможе тепер самоізолюватися, відгородитися від світу на кілька століть, щоб розвинути свою окремішню мову. Сучасний світ надто тісний, щоб у ньому могли виникати якісь нові етномови.

По-друге, хоч колоніальна доба вже давно канула в Лету, соціокультурні процеси, що діють нині, і далі спричинюють не розходження мов, а витіснення одних мов іншими. Замість появи нових мов триває процес їх масового занепаду й згасання. Мовосфера тепер розвивається не в напрямі «одномовність → багатомовність», а протилежно — «багатомовність → одномовність (кількомовність)»². Причому якщо перший етап тривав майже всю мовну історію людства, то другий може зайняти лише два-три століття.

Нині на Землі зафіксовано близько 7 тис. мов. Ті, що не мають ані державного статусу, ані писемності (а таких переважна більшість), фактично приречені. Останнє видання «Атласу загрожених мов світу» ЮНЕСКО до групи ризику зараховує 2500 мов [Moseley]. Імовірно, вони зникнуть до кінця XXI ст. Якщо ж процес вимирання набуде більшого розмаху, може згаснути до 90–95 % мов [Towards... : 152]. Ідеться не тільки про малі, «одноплемінні» чи «одноаульні» мови, якими розмовляють по кількисот осіб, а практично про всі ті, що мають менше ніж 300 тис. носіїв. За нашим прогнозом, до мов з більш-менш забезпеченим, «гарантованим» майбутнім у кращому разі можна віднести 150–200 мов, тобто 2–3 % від нинішньої кількості.

Мови згасають на всіх континентах. Найбільше — в Азії та Африці (де побуває близько 80 % мов світу), також в Америці, Австралії, Європі.

На нашому континенті індоєвропейські мови з тим чи іншим ступенем загроженості наявні в кожній групі (у дужках — приблизна кількість активних і пасивних носіїв у тисячах):

– слов'янська: білоруська (4000), кашубська (110), верхньолужицька (13), нижньолужицька (7);

² Думка про те, що процес мовної диференціації людства «навіть можна зупинити, тим більш надати йому протилежного напрямку від множинності до однинності» [Ткаченко : 210] видається безспірною. Сучасні факти дивергенції (наприклад, недавній розпад сербськохорватської мови на сербську, хорватську, боснійську та чорногорську) — випадки не типові, а поодинокі. Це радше відхилення, що потверджують загальну тенденцію.

- балтійська: латгальська (250);
- германська: їдиш (500), фарерська (69), північнофризька (5);
- романська: окситанська (2000), сардинська (900), пікардійська (700), валлонська (600), фріульська (420), арумунська (250), франкопровансальська (225), ладино (60);
- кельтська: валлійська (1000), бретонська (226), ірландська (170), гельська (57), корнська (3,5), менська (1,8);
- індоарійська: циганська (3500).

У фіно-угорській групі уральської сім'ї мов до загрозованих належать: карельська (36), вепська (3,6), іжорська (0,1), усі саамські мови (25).

Загроза зникнення тяжіє й над демографічно малочисельними кавказькими мовами: абазинською (45), сванською (12), агульською (29), рутульською (30), цахурською (22). Особливо це стосується нахсько-дагестанських мов — серед них чимало таких, що налічують лише по кілька тисяч і навіть по кілька сотень носіїв.

В Україні вразливе становище тюркських мов: кримськотатарської (250), гагаузької (149), урумської (47). Практично згасли караїмська та кримчацька мови — ними володіють лише по кількадесят осіб.

Загалом у Європі близько 150 загрозованих мов [докл. див.: Salminen].

Приреченість більшості мов світу впливає не тільки й не стільки з малою кількістю носіїв. Це радше наслідок. Головна причина — такі мови не виконують усіх тих функцій, що їх мала б виконувати сучасна розвинена літературна мова. З різних сфер спілкування їх агресивно витісняють (або не дають посісти ці сфери) комунікативно потужніші мови. Чим менше мова обслуговує суспільно значущих сфер, тим рідше її використовують, тим нижчий її престиж, тим швидше вона знецінюється, занедбується, занепадає.

За таких обставин носії загрозованих мов почуваються в суспільстві дедалі більш ізольованими. З'являється болісне відчуття відсталості, провінційності, відірваності від високої культури та сучасної цивілізації. Рідну мову починають зневажати як містечкову, старомодну, слабозвинену, другосортну, меншовартісну, нецікаву й непотрібну. Діти втрачають мотивацію розмовляти нею, адже в їхньому уявленні вона мало пов'язана з життєвими перспективами, матеріальним успіхом. Її сприймають як мову пройдешнього, а не прийдешнього. Це спонукає вливатися в спільноту носіїв престижнішої та привабливішої мови: вона уживаніша, функційно універсальніша, дає незмірно більше вигід і переваг (освіта, робота, кар'єра, зарплата, статус). Такий вибір молодь робить не без впливу батьків. З прагматичних міркувань вони свідомо спілкуються з дітьми не рідною, а чужою, доміантною мовою. Освіту також прагнуть дати цією мовою, щоб полегшити їм соціалізацію. Нарешті, сама держава явно чи неявно заохочує носіїв малих мов зрікатися їх. Наприклад, з огляду на урбанізацію виходець із села потрапляє в міське чужомовне середовище, де в нього обмаль можливостей зберегти рідну мову — на роботі, а часто й у побуті (у разі мішаного шлюбу) доводиться переходити на мову загалу.

У минулі епохи мови згасали нешвидко — процес міг тривати до кількох століть. Нині ж для повного зникнення мови достатньо двох-трьох поколінь³. Перехід з однієї мови на іншу завжди відбувається через етап двомовності,

³ Якщо вивчити ставлення до рідної мови дітей і молоді, можна вірогідно передбачити, у якому стані вона буде за пів століття.

причому як індивідуальної, так і масової. Процес іде за такою схемою: 1) одномовність: рідна мова перша і єдина → 2) двомовність: рідна мова перша, чужа друга → 3) двомовність: чужа мова перша, рідна друга → 4) одномовність: чужа мова перша і єдина. Виходячи з цієї схеми, соціолінгвісти зазвичай уживають терміни *змінна мова* (*language transfer, language replacement*) або *мовний зсув* (*language shift*). Обидва терміни окреслюють подію з позиції окремого мовця або етносу й видаються дещо евфемістичними. Адже якщо поглянути на подію з позиції самої мови, то зрозуміло, що масова відмова користуватися нею призводить до наслідку, який точніше позначити як *вихід з ужитку, згасання, загибель або смерть мови*.

Кожну етномову можна оцінити на предмет її життєздатності чи загроженості. При цьому беруться до уваги найрізноманітніші параметри: кількість носіїв (як першої та другої), міра їх розпорошеності, наявність у мови писемності й офіційного статусу, сфери вжитку, мовна свідомість носіїв, їхнє бажання зберегти мову. Важать навіть стан економіки та рівень трудової зайнятості. Адже якщо, наприклад, в основному ареалі мови панує безробіття, слід очікувати на масову трудову міграцію носіїв у чужомовне оточення, що збільшить уразливість мови.

Та все ж вирішальний чинник життєздатності мови — чи засвоюють її діти як першу, тобто як добре передається вона з роду в рід, з покоління в покоління. Саме цей критично важливий параметр покладено в основу двох найвідоміших методик визначення загроженості мови. Ідеться про граду-йовану шкалу розриву між поколіннями (*Graded Intergenerational Disruption Scale*), що її запропонував Дж. Фішман [Fishman], і шестирівневу шкалу загроженості мов, розроблену в ЮНЕСКО [Language Vitality... : 7–12]. При переході на кожний наступний рівень життєздатність мови знижується, а загроженість, навпаки, зростає. Стисло опишемо ці рівні.

1. У безпеці. Мовою широко послуговуються три покоління. Усі діти вивчають її як першу, наступність у передаванні мови не порушена. Мова має державний статус, застосовується практично в усіх суспільно значущих сферах, розвивається без істотних відхилень. На цьому рівні можливе не тільки збереження, а й нарощування демографічної бази, дальше розширення сфер ужитку, зокрема як міжнародної мови.

2. Уразлива. Мовою спілкуються три покоління, проте не всі батьки передають її дітям. У суспільно значущих сферах вона зазнає тиску й конкуренції з боку «великих» мов. Офіційний статус нерідко виявляється паперово-декларативним. Не для всіх носіїв мова престижна. Економічні негаразди спричиняють еміграцію в інші країни. Щоб подолати вразливість, потрібна діяльніша мовна політика з боку держави, цілеспрямоване розширення сфер ужитку.

3. Потенційно загрожена. Середній вік мовців починає зростати. Основні носії — старше та середнє покоління. Серед дітей і підлітків кількість носіїв помітно менша. Їм мова передається дедалі рідше не тільки в закладах освіти, а й у родині. Діапазон ужитку звужується до сфер культури та побуту. Для порятунку потрібна енергійна мовна політика, наполегливе бажання самих мовців.

4. Критично загрожена. З числа мовців випадає не тільки молодше, а й середнє покоління. Основні носії — дідусі й бабусі. Батьки мову розуміють, проте ні між собою, ні з дітьми нею не спілкуються. Серед дітей носіїв майже немає — вони навчаються й послуговуються мовою загалу, пов'язуючи з

нею своє майбутнє. Мову вигнано з усіх громадських сфер. За нею лишається хіба що символічна функція для нагадування про втрачену національну самобутність. Цей рівень — та червона лінія, за якою тривають незворотні зміни. Мова стає остаточно безперспективною, вона приречена на згасання, порятунок її малоімовірний.

5. Близька до зникнення. Усі три покоління мови зреклися. Її знають лише кількості або й кількадесят осіб дуже похилого віку. Користуються нею ситуативно, наприклад, згадуючи минуле, співаючи пісень. З кончиною цих носіїв скінчиться й життя знекровленої мови. Урятувати її неможливо — можна тільки чимскоріше задокументувати для потреб науки (крім мовознавства, це історія, етнографія, фольклористика, культурологія).

6. Зникла. У мови не лишилося жодного живого носія. Розмовляти нею нікому. Мова поринула в небуття. Існує вкрай слабка, суто теоретична можливість її відновлення, проте без гарантій успіху. Чи не єдиний приклад повноцінного мовного відродження (зворотного зсуву) — іврит, хоч мова ця повністю не зникла, її вживали в богослужбовій сфері.

Передача мови наступному поколінню — критерій настільки чіткий і самоочевидний, що для його застосування не завжди потрібне спеціальне дослідження: достатньо знати мовну ситуацію в різних куточках ареалу⁴. Шкала життєздатності може бути використана не лише для констатації поточного стану, а й для прогнозу на майбутнє. Якщо мова перебуває на будь-якому рівні, крім першого й двох останніх, це означає, що вона потребує негайних заходів підтримки, покликаних збільшити її поширеність і функційність.

Від початку XXI ст. з'явився ще один вельми присутній показник життєздатності мов, про який слід сказати окремо. До останнього часу неодмінною, хоч і не єдиною, запорукою виживання мови була писемність. Писемна мова здатна розвиватися як багатofункційна, побутувати у сферах літератури, освіти, науки, управління тощо. Тепер же цього мало — потрібна ще широка присутність мови в цифровому середовищі. Це різко збільшує її інформаційну місткість і комунікативну потужність, дає ширші можливості для спілкування людям, розділеним у просторі й часі. Кожному нашому сучасникові можна фігурально сказати: якщо вас немає в мережі, вас узагалі не існує. Ще більшою мірою ця гіпербола слухна щодо мови.

Чим поширеніша мова в цифровому середовищі, чим інтенсивніше використовують її в інтернеті, тим краще забезпечене її майбуття. Візьмімо, наприклад, Вікіпедію — найвідомішу мережеву енциклопедію, яка має на меті дати кожній людині на планеті можливість прилучитися до сучасних знань її рідною мовою. На середину 2022 р. вона налічує 315 мовних розділів. За кількістю статей вони досить різновеликі: 18 розділів (серед них і український) мають понад 1 млн статей, 53 розділи — понад 100 тис., 92 розділи — понад 10 тис., 122 розділи — понад 1 тис. [Список Вікіпедій]. Обсяг і якість статей також неоднакові: зазвичай статті тим більш інформативні, чим більше читачів має мовний розділ. Наведені дані з усією очевидністю засвід-

⁴ Життєздатність усіх відомих мов світу визначає довідник «Етнолог» [Ethnologue...]. Загроза оцінюється за десятибальною шкалою: оцінку 0 отримують міжнародні мови, оцінку 10 — зниклі мови. Діапазон оцінок від 6 до 9 покриває зону серйозної небезпеки. Правда, оцінка загроженості окремих мов може не відповідати дійсності, якщо основана на застарілих відомостях.

чують: поки що лише близько 150 етномов засвідчили свій високий культурно-інтелектуальний потенціал і довели здатність передавати сучасні знання.

Реальну присутність мов у цифровому середовищі нескладно визначити також за кількістю мовних версій популярного програмного забезпечення. Вона утричі менша, ніж кількість розділів Вікіпедії. Натепер операційна система «Windows 10» обслуговує користувачів 106-ма мовами [Language packs...]. Пакет програм «Microsoft Office 2021» оснащено засобами для роботи з текстами 102-ма мовами [Language accessory...]. Перекладач Google підтримує переклад 108-ма мовами [Перекладач Google]. Найпопулярніша у світі соцмережа «Фейсбук» приступна 112-ма мовами [Facebook...]. Як бачимо, на сьогодні цифровий стрибок здійснили трохи більше 100 мов. З часом їх кількість буде, ясна річ, зростати, проте навряд чи повноцінна цифровізація охопить усі мови.

Таким чином, з погляду цифрового використання етномови можна розділити на три групи.

1. Мови, які більш-менш повно представлені в комп'ютерному середовищі. Вони довели свою цифрову придатність, їхнє майбутнє відносно сприятливе. Близько 100 мов, 1,5 % від загальної кількості.

2. Мови, які виявили цифровий потенціал. Поки що вони баланують на грані: їхній цифрові перспективи можуть як піти вгору, так і звестися нанівець. Усе залежить від бажання й наполегливості їхніх носіїв. Близько 200 мов, 3 % від загальної кількості.

3. Мови, які не здолали цифрового порогу. Це не лише малі, безписемні мови, а й мови, чію писемність практично не використовують. Майже повна відсутність цих мов у мережі, комп'ютерних програмах, месенджерах автоматично маргіналізує і їхніх носіїв, і відповідні культури. Близько 6700 мов, 95,5 % від загальної кількості.

На жаль, цифрове середовище замість служити функційному вирівнюванню мов поглиблює прірву між ними: сильні мови робить іще сильнішими, прискорюючи їхній поступ, а слабші — ще слабшими, форсуючи їхнє вигасання. Малим мовам не те що важко конкурувати з великими — їм узагалі важко прорватися в цю сферу. Шляхом жорсткого відбору цифрове середовище відсуває ці мови на задвірок, ними неможливо одержати ні новини, ні знання, ні послуги. Культура, яка стоїть за малими мовами, фактично стає невидимою, випадає з поля громадської уваги, зі світової культури взагалі. Цифрова смерть мов — так угорський мовознавець А. Корнай назвав неприємність переважної більшості мов в інтернеті [Kornai].

Звичайно, справу можна подати й так, що втрата мовного розмаїття — процес об'єктивний, природний, неминучий. Мови не вічні: як і все на Землі, вони мають початок і кінець. Загибель національних мов запрограмована в часі. Її можна сповільнити, але не відвернути.

У повсякденні мовне розмаїття часто сприймають не як багатство, а як перешкоду, що заважає взаєморозумінню, гальмує розвиток міжнародних відносин. Узяти, наприклад, світову економіку. Великий бізнес завжди прагне нарощувати обсяги виробництва й ринки збуту, а для цього бажано, щоб у різних куточках світу його обслуговувала одна й та сама мова. Ідеальний майданчик для бізнесу — єдиний світ, з одним законодавством, однією валютою та однією мовою. З іншого боку, можливість отримати чималий зиск різко знеохочує національні держави боротися за свої мови. Так само й у

мистецтві, наприклад, кінопродюсери твердять, що їм вигідніше виробляти продукцію міжнародними мовами — національні тільки вганяють у зайві видатки на дублювання (субтитри). Міжнародна мова значно більш «ринкова». До того ж мовна уніфікація зруйнувала б кордони між народами, сприяла б замиренню й тіснішому спілкуванню.

Та чи можна погодитися з таким підходом? Як зауважував О. Б. Ткаченко, мовне розподібнення людства, постання розбіжних мов, виникнення відмінностей між ними — річ не випадкова, а закономірна. Будь-яка мова ідеально пристосована до способу життя та мислення своїх носіїв: відбиває природні й господарські умови їхнього життя, історію та звичаї народу, його духовну та матеріальну культуру, моральні й естетичні цінності [Ткаченко : 205–208]. «Кожна мова <...> якнайкраще “спрофільована” для передачі всіх цих особливостей у своїй лексиці» [Ткаченко : 207]. Мови, кожна з яких репрезентує свою картину світу, взаємно доповнюють одна одну. Та головне, національна мова цементує єдність народу, згуртовує його в часі та просторі, забезпечує його етнічну та культурну тяглість. Немає мови — немає й народу. Через це розмаїття мов у багатонаціональному світі природне, необхідне й доцільне.

«Сьогодні, — закликав І. М. Дзюба, — на мови та їхнє майбуття треба дивитися не лише з погляду їхніх функцій, але й з погляду зафіксованих у них багатств національної духовності та історії» [Дзюба : 12]. Кожна мова — безцінна скарбниця. Плекання всіх, навіть найменших мов важливе для збереження надбань світової цивілізації. Народ може бути безпросвітно бідним, але мати при цьому багатющу культуру. З кожною зниклою мовою назавжди зникають і втілені в ній світогляд, світовідчуття, унікальні способи пізнання, спілкування, вираження думок і почуттів. Слушно кажуть: «Утратити мову — це все одно, що скинути бомбу на Лувр!» [Friedman : 291]. Особливо прикро, що мови згасають, не встигнувши сповна розкрити свого культуротворчого потенціалу. Хтозна, чи не дали б вони кращі результати за ті, що їх досягли «великі» мови? Будь-яка непримітна мова, якщо дати їй розвинутися, проявити себе, здатна збагатити культуру всього людства.

Навряд чи скорочення мовного розмаїття, запанування однієї «світової» мови поліпшать взаєморозуміння народів. Результат скоріше виявиться протилежним: збідненість, одноманіття, уніфікація, стандарт, примітивізація. Згадаймо, що про небезпеки одномовності писав О. О. Потебня. Оскільки мови — глибоко відмінні системи прийомів мислення, від передбачуваної заміни розбіжних мов однією вселюдською можна очікувати лише одного — зниження рівня думки. Для мислення ця заміна така ж згубна, як і заміна багатьох почуттів одним [Потебня, 1976 : 229; Потебня, 1993 : 163]. Натомість розмаїття самобутніх мов беззаперечно корисне, бо воно «не усуваючи можливості взаємного розуміння, дає різнобічність загальнолюдській думці» [Потебня, 1993 : 12].

Постання єдиної мови людства очікувано призвело б до повсюдної асиміляції народів зі зневиразненням їхньої самобутності та наступної ліквідації націй. Зрозуміло, що це зачепить національну гідність, спричинить етномовні конфлікти — не кожен бо народ ладен зректися своєї мови, хай навіть і заради інтеграції. Важко не погодитися з Д. Крісталом, який, підкреслюючи переваги світового поширення англійської, усе ж застерігає: «Світ, у якому лишиться тільки одна мова (може, не конче англійська) — сценарій, який

теоретично міг би здійснитися впродовж 500 років — був би екологічною інтелектуальною катастрофою безпрецедентних масштабів» [Crystal : 41].

Попри природність і потрібність мовного розмаїття прогноз загалом песимістичний. У найближчі десятиліття тенденція до вимирання мов не тільки триватиме, а ще й посилиться. Так само поглибитися демографічна, функційна та комунікативна прірва між мовами. Одні матимуть мільярди носіїв — інші лише по кількасот. Одні обслуговуватимуть цілі регіони світу — інші лише декілька сіл. Одні пануватимуть у всіх престижних сферах — інші хіба що в побуті.

До кінця XXI ст. мов на планеті різко поменшає: не витримавши тиску мов-гігантів, переважна більшість приречена піти в небуття протягом життя одного-двох поколінь.

Як можна припускати, більш-менш захищено почуватимуться мови з державним статусом. Нині у світі 193 країни є членами ООН. З одного боку, у багатьох країнах — по кілька державних мов. З другого, — у більшості країн першою чи другою державною проголошено одну з міжнародних мов — англійську (58 країн), французьку (29), арабську (25), іспанську (21), португальську (10), німецьку (6), російську (5) [List of languages...]. З огляду на ці дві обставини можна стверджувати, що в підсумку під державним захистом де-юре чи де-факто перебувають близько 200 національних мов [List of official languages]. Проте чи вдасться їм усім перейти у XXII ст.? Слід визнати, що для виживання мови державний статус — аж ніяк не панацея. Законодавчі гарантії часто-густо виявляються голою декларацією.

Ще більшою мірою це стосується статусу регіональної та меншинної мови. У різних країнах його мають близько 100 мов⁵. Статус покликаний підтримати мовне розмаїття країни, увиразнити культурну самобутність краю, збільшити його туристичну принадливість і головне — зняти психологічний бар'єр для носіїв цієї мови, створити видимість дотримання їхніх мовних прав. Та чи здатен регіональний статус забезпечити мові беззмарне майбуття? Сумнівно. Для цього їй потрібна стабільна присутність у суспільно значущих сферах, а їх уже зайнято державними й міжнародними мовами.

Кількість малих, безписемних, недержавних мов буде скорочуватися через те, що їхні носії переходитимуть на більш поширені, престижні, комунікативно потужні мови. Цих носіїв можна зрозуміти: інакше вони не матимуть доступу до освіти, роботи, інформації, узагалі не зможуть повноцінно функціонувати в суспільстві.

Чим більше занепадає малих мов, тим більше зростають мови великі — «вигодонабувачі» процесу. На нинішньому етапі й у найближчі десятиліття в цій ролі виступатимуть державні мови з міцними комунікативними позиціями. У другій половині XXI ст. за рахунок слабших мов посилюватимуться переважно мови міжнародні. Крім англійської, це іспанська та португальська (Латинська Америка), китайська (Південно-Східна Азія), гінді (Південна Азія), арабська (Близький Схід і Північна Африка), французька (Північно-Західна Африка), суахілі (Східна та Центральна Африка) і деякі інші. Усі ці мови отримують нових носіїв більше, ніж їх дає природний приріст у спільноті. У результаті ще більше загостриться демографічна нерівновага між великими та малими мовами. Якщо нині 95 % мешканців Землі говорить 313 мовами (4,4 % їх загальної кількості) [Distribution...], то на кінець сто-

⁵ Не враховано ті регіональні мови, які в інших країнах є державними.

ліття 95 % людності світу говоритиме, напевно, 100–150 мовами, але це буде вже приблизно 95 % їх кількості. Зі збільшенням демографічної потужності зростатиме й комунікативна потужність мов.

Очевидно, що вижити впродовж XXI–XXII століть мають шанси мови з великою життєстійкістю. Під цим поняттям розуміємо здатність мов зберігатися та вдосконалюватися попри несприятливі зовнішні обставини. У життєстійкій мові добре розвинена опірність до труднощів і перешкод, вона спроможна підтримувати власний «лінгвостаз». Завдяки адаптаційним механізмам її структурні та функційні властивості лишаються сталими (не розладнуються), незважаючи на вплив згубних чинників. Баланс між необхідністю зберігати питомі властивості й пристосовуватися до нових суспільних вимог забезпечує мові максимальну життєстійкість.

Чимало мов, позбавлених цієї властивості, попросту не дожили до наших днів. А ті, що дожили, як правило, пройшли крізь горнило прямих заборон і прихованих утисків. Узяти, наприклад, українську мову. Тривалий час вона лишалася без державного захисту, потерпала від етнічної та функційної неповноти, зводилася до рівня хатнього вжитку, мусила доводити право на життя не лише перед «чужими», а й перед «своїми». Попри це з виснажливої боротьби за існування вийшла переможницею: «Кожного разу, коли на ній ставили хрест і казали, що її “не було, нет и не будет”, вона знову воскресала, ставала всеохопнішою і життєздатнішою» [Русанівський : 377]. Їй удалося не тільки вижити, а й розвинути високі комунікативні якості: милозвучність, лексичне багатство, граматичну гнучкість, стильове різнобарв'я. Наперекір обставинам вона увійшла в сузір'я найрозвинутіших мов світу. Сам факт її виняткової стійкості, непереморної живучості викликає захоплення.

Разом з тим життєздатність мови не абсолютна. Зберігати й підтримувати своє існування мова може лише до певних меж. Коли несприятливі чинники занадто агресивні, вона зазнає «перевантажень», починає «нездужати», її життєздатність знижується, насувається загроза занепаду й зникнення. У наш час найбільші ризики етномовам несе глобалізація, про що вже йшлося.

Чи можна в цих умовах якось зарадити загрозованим мовам? Можна, але далеко не всім. Дієві заходи здатні врятувати вразливі та потенційно загрожені мови. Що ж до мов критично загрозованих і близьких до вигасання, то шансів на їх порятунок обмаль. Запобігти трагічному фіналу практично неможливо — можна хіба сповільнити процес.

У самій мові, відзначав В. О. Гречко, не закладено якихось причин, що викликали б її загибель чи самознищення. Навпаки, кожна мова має багатощі можливості до нескінченного розвитку. Проте на цей розвиток впливають різноманітні умови життя народу, які або сприяють зростанню та зміцненню мови, або пригнічують і руйнують її [Гречко : 325]. Побіжно нагадаємо ці умови, які водночас є й діагностичними параметрами життєздатності мов.

Чисельність носіїв (демографічна потужність). Чим більше людей послуговуються мовою, тим міцніші її позиції, тим менша загроза занепаду. Щоправда, сама по собі велика чисельність ще не гарантує збереження мови, так само як і мала чисельність не означає, що мова приречена. Потрібно враховувати ще кілька параметрів: 1) частку носіїв мови в межах етнічної спільноти: в українській мові вона більша, ніж у білоруської, але менша, ніж у польської; 2) співвідношення носіїв мови як першої і як другої: чим більше носіїв мови як першої, тим міцніші її позиції; 3) розподіленість носіїв за

віковими групами: чим більше носіїв мови серед дітей і молоді, тим вища її життєстійкість.

Спосіб розселення мовної спільноти. Загроза занепаду мови нижча, якщо її носії живуть компактно. Суцільне проживання сприяє нормальному функціонуванню мови, знижує ризик асиміляції. Якщо ж спільнота мешкає розосереджено, посилюється діалектна подрібненість, а наявність поряд комунікативно потужнішої мови форсує процес асиміляції. Щоправда, останнім часом несприятливість розосередженого проживання почасти нівелюється інтернетом, який допомагає гуртуватися спільномовцям.

Наявність розвиненої літературної мови. Тривала писемна традиція, багата літературна спадщина, усталеність і кодифікованість мовних норм, розмаїття функційних стилів, наявність достатніх лексичних, термінологічних, фразеологічних і синтаксичних ресурсів, зокрема стилістично маркованих варіантів, — усе це сприяє тривкому використанню мови, а отже, збільшує її життєвість і поширеність.

Багатофункційність (комунікативна потужність). Чим більше суспільних сфер посідає мова, тим більша її життєстійкість. Особливо важливі розмах та інтенсивність її використання в держуправлінні, освіті, науці, ЗМІ, масовій культурі, релігії, підприємництві, торгівлі. Мова починає підупадати тоді, коли її із цих сфер витісняє інша мова. І навпаки: мова прогресує, коли поширюється там, де її раніше не використовували. Життєздатні мови зберігають і розширяють сфери свого вжитку, доходючи до максимального функційного навантаження. Нежиттєздатні, навпаки, не тільки не зберігають, а й утрачають сфери, звужуючи діапазон спілкування до родинно-побутового рівня.

Наявність державного статусу. Державність значно зміцнює становище мови, хоч і не обов'язково гарантує їй майбутнє (надто коли мова виконує в державі суто символічну, ритуальну функцію). Важливіше, щоб мова побутовувала також і як офіційна, тобто вживалася в управлінні, законодавстві, судочинстві. Міцніші позиції мають мови, які є державними не в одній, а в кількох країнах. Важить також державна й регіональна мовна політика, спрямована на підтримку чи відродження мови, підвищення її статусу та комунікативної потужності.

Мовні контакти. Життєздатність мови залежить від міри поширеності інших мов у її ареалі, від конкуренції за той самий комунікативний простір. Чим більше контактів з іншими мовами, чим гостріша конкуренція між ними, тим мова менш життєздатна.

Економічна потужність. Чим заможніша країна, чим вищий національний дохід і добробут її населення, тим більше шансів, що поширена в цій країні мова матиме забезпечене майбуття.

Наведені чинники тісно переплітаються — важко визначити, які з них головні, а які другорядні. Будучи стійкою за одними параметрами, мова може виявитися вразливою за іншими. Тим-то, прогнозуючи життєздатність конкретної мови, чинники слід аналізувати в комплексі. Чим більше загрозливих чинників, тим більший ризик. Що ж до української мови, то в загальних рисах можна стверджувати, що одні чинники для неї сприятливі (спосіб розселення носіїв, наявність літературної форми, державного статусу), другі частково сприятливі (чисельність носіїв, комунікативна потужність), треті поки що не дуже сприятливі (мовні контакти, економічна потужність).

Запорукою збереження мови в майбутньому є також небайдуже, шанобливе ставлення до неї носіїв, їхня висока *мовна свідомість*. Коли мову люблять і цінують, то відчувають потребу всякчас розмовляти нею, намагаються розширяти сфери її вжитку, докладають зусиль для її збереження та розвитку, прагнуть передати наступним поколінням. З такими пасіонаріями мова, ясна річ, має непогану перспективу. Отже, завдання школи й батьків — прищеплювати дітям гордість і відповідальність за рідну мову, показувати її багатство, красу, інші переваги, пояснювати, що загибель мови — утрата не лише для її носіїв, а й для всього людства, адже якщо сьогодні зникає чужа мова, завтра може зникнути твоя [докл. див.: Селігей].

Відвернути скорочення мовного розмаїття можливо також на основі *до-тримання мовних прав* — невід'ємної частини прав людини. Держава, яка вважає себе за цивілізовану, мала б визнавати право будь-якого свого громадянина на мовну рівність, гарантувати йому можливість скрізь послуговуватися рідною мовою, зокрема отримувати нею інформацію, здобувати освіту. Щоправда, на сьогодні реалізація цього права в повному обсязі можлива хіба що для носіїв державних, меншою мірою — регіональних мов. Зокрема, це можна бачити на прикладі країн Євросоюзу. З іншого боку, практика бізнесу й торгівлі засвідчує: споживач схильний купувати передусім той товар, відомості про який доступні його рідною мовою. Це спонукає підприємців вести сайти різними мовами, підтримуючи їхню присутність у мережі. В ідеалі мовна відповідальність бізнесу повинна була б стати частиною його соціальної відповідальності.

Незрівнянні можливості для збереження мовного розмаїття дають сьогодні *комп'ютерні технології*. Колись, ще в доінтернетову епоху, для порятунку загрожених мов пропонували створювати добровільні поселення-резервації носіїв або, принаймні, дитячі садки та шкільні класи, у яких вихователі та вчителі спілкувалися б з дітьми виключно їхньою рідною мовою. Сучасні ж форми комунікації дозволяють набагато ефективніше підтримувати загрожені мови в умовах територіальної розпорошеності носіїв. Інтернет долає будь-які відстані й кордони — тепер уже ніщо не здатне перешкодити спілкуванню. У соцмережах легко знайти не лише однодумців, а й спільномовців, згуртувавши їх у «цифрову резервацію». Члени спільноти щодня пишуть і читають тексти, обмінюються думками, враженнями, дивляться відео, слухають пісні рідними мовами.

Ми вже відзначали, як важко мовам здолати цифровий бар'єр. Якщо люди знеохочені до рідної мови, інтернет прискорить її занепад, якщо ж захопочені — стане знаряддям її утвердження й популяризації. Інтернет — надпотужний і при цьому порівняно дешевий спосіб мовно-культурного самовираження, безбар'єрного просування рідної мови.

Проте найбільші надії на збереження етномов варто покладати на *машинний переклад*. Не англійська, не китайська, не есперанто, а саме машинний переклад виконуватиме в майбутньому функцію допоміжної міжнародної мови. Це свого роду панацея, що уможливить усну та писемну взаємодію всіх з усіма без необхідності знати мову одне одного. Людству вдасться безперешкодно втілити свою одвічну мрію — досягти повсюдного взаєморозуміння, не цураючись при цьому рідних мов.

Серед машинних перекладачів, доступних тепер онлайн, найвідоміші — перекладач Google, Bing Microsoft Translator, DeepL, Context Reverso, Яндекс.Перекладач, Translate.ru (Promt) та деякі інші. Утім, на якість їхньої

роботи поки що багато нарікань. По-перше, вона залежить від жанру й тематики. Тексти з типовою лексикою та нескладним синтаксисом (діловий лист, технічна документація, побутовий діалог, прогноз погоди) перекладаються краще. Публіцистика, художня проза, наукова стаття — гірше. Поезія машинному перекладу взагалі не піддається — це парафія людини.

По-друге, більшість нинішніх машинних перекладачів — англоцентричні. Це означає, що переклад між двома неанглійськими мовами відбувається не прямо, а за посередництва англійської, а у випадку з українською — ще й російською. У результаті точність перекладу для різних мовних пар виявляється неоднаковою. Так, якщо двобічний українсько-російський переклад уже відносно непоганий, то українсько-польський ще дуже далекий від досконалості, адже відбувається через англійську та російську мови.

По-третє, машинні перекладачі часто не розрізняють багатозначних слів, не вловлюють семантичних відтінків, «проколюються» на фразах, правильне розуміння яких залежить від контексту й фонових знань. Через це на виході може з'явитися текст як більш-менш зв'язний, осмислений, доладний, так і викривлений, плутаний, нісенітний. Якщо нас цікавить загальний зміст, деталями можна знехтувати. Якщо ж потрібен переклад безпомилково точний, не обійтися без послуг живого редактора. Словом, у своєму теперішньому стані машинний переклад ще не здатний повністю замінити людину. Разом з тим, коли програма виконає чорнову, рутинну роботу й дасть сирий варіант, ми зможемо якісно перекласти більше знаків, ніж без програми.

Загалом відзначені вади не фатальні — це радше хвороби зростання. Машинний переклад усе ще перебуває на ранніх стадіях. Якщо донедавна здавалося, що вдосконаленню технології перешкоджатиме дорожнеча, то нині зрозуміло: головний камінь спотикання — не вартість, а якість. А вона поліпшується буквально на очах. Сьогодні машинний переклад значно кращий, ніж десять років тому. За наступну десятирічку прогрес обіцяє бути ще відчутнішим. Чимдалі більше мов, приступних для перекладу: спочатку їх було лише кілька, згодом близько десятка, потім — кількадесят, тепер — більше ста. У майбутньому, слід сподіватися, взаємний переклад стане приступним для більшості мов, що мають писемність. Немає причин, з яких, скажімо, українсько-англійський чи українсько-китайський переклад не міг би стати таким же досконалим, як нинішній українсько-російський. Завдяки технологічним новаціям буде подолано труднощі, пов'язані з багатозначністю, семантичними відтінками, рідкісними словами, новотворами, урахуванням контексту й фонових знань тощо.

Промовиста в цьому плані еволюція машинного перекладу. У минулому столітті першопрохідці галузі вважали: щоб машина могла перекладати, треба її «навчити» мовним правилам. Було обрано шлях формалізації граматики, використання морфологічного та синтаксичного аналізу тощо. Утім, як виявилось, природа мови така, що, крім правильного, у ній чимало й «неправильного». Хоч би скільки ми уточнювали правила, однаково не змогли б віднайти й формалізувати нескінченне розмаїття винятків, відхилень, варіацій, відтінків, контекстів. Тим-то задовільних результатів у цьому напрямі досягнуто не було, технологія мовби зайшла в глухий кут.

З початком XXI ст. стало зрозуміло: щоб машина перекладала, її зовсім не обов'язково навчати правил. Почала розвиватися технологія перекладу за аналогією, коли слухний відповідник програма віднаходить у текстах, раніше перекладених людьми. На матеріалі мільйонів випадків слововжи-

вань, які містяться у великих корпусах двомовних паралельних текстів, програма аналізує, що і як перекладається, будуючи при цьому власні реєстри відповідників. Варто відзначити, що програма зважає на контекст, тобто перекладає не так окремі слова, як усталені словосполучення, цілісні фрази. У складних випадках може видати користувачеві список варіантів на вибір. Так само й користувач може запропонувати кращий переклад конкретного слова, звороту — програма запам'ятає його для подальшого використання. Корпусно-статистичний метод дає досить непогані результати, якщо текст складено з речень, які програма вже бачила в корпусах. Якщо ж текст занадто оригінальний, якість перекладу починає «шкунтильгати». Крім того, ефективне застосування методу потребує великих паралельних корпусів, а їх поки що створено далеко не для всіх мов — переважно для тих, які мають достатню кількість оцифрованих перекладних текстів.

Із 2016 р. почалося впровадження третього покоління програм, основаних на технології нейронного машинного перекладу. На сьогодні це найновіша технологія, що дає помітно вищу якість, ніж дві попередні. Як і статистичний, нейронний переклад ґрунтується на корпусах паралельних текстів. Програма закодує речення вихідної мови в набір чисел, а тоді декодує ці числа словами цільової мови. При цьому текст аналізується не за окремими словами чи фразами, а за цілими реченнями. Для вибору точнішого відповідника програма враховує широкий контекст, кожне перекладене слово впливає на переклад інших слів у реченні. Такий метод перекладу більше нагадує роботу людини-перекладача.

Прикметно, що нейронний перекладач здатний самовдосконалюватися. Він мовби навчається, аналізуючи мільйони паралельних речень у двох мовах. При цьому щоразу зіставляє кожне передбачене ним слово з тим, яке вжила людина-перекладач. Якщо передбачений відповідник не збігся з «правильним» відповідником, програма знижує для себе ймовірність уживання першого й підвищує ймовірність ужитку другого. Варто додати, що нейронного перекладача можна легко налаштувати на конкретну галузь чи тематику (мовознавство, генетика, економіка, бізнес, спорт, автомобілі, подорожі тощо), давши йому команду «потренуватися» на парах речень з відповідних текстів. У результаті точність перекладу, зокрема термінів, відчутно зростає. Оскільки нейронний перекладач працює, зважаючи на контекст і не розбиваючи речення на частини, він краще, ніж статистичний, передає закладений у тексті зміст. Перекладене речення виявляється природним, узгодженим, легким для сприйняття. Якість машинного перекладу підвищилася настільки, що в багатьох випадках його важко відрізнити від того, який зробила людина.

Сказане, однак, не означає, начебто метод нейронного перекладу зовсім не має вад. Як і статистичний метод, він сильно залежить від наповненості паралельних корпусів: чим менше в них текстів, тим нижча якість перекладу. Українсько-англійський переклад, ясна річ, даватиме кращі результати, ніж, скажімо, українсько-арабський чи українсько-грузинський. Інша вада нейронного перекладача — коли він не може «зрозуміти» речення, то починає «фантазувати», намагаючись угадати правильний варіант. Нарешті, нейронний метод поки що поступається статистичному в передаванні рідкісних слів, власних назв і коротких речень.

Утім, попри відзначені вади, можна впевнено стверджувати: нейронний машинний переклад — це черговий технологічний прорив, стрибок на новий

рівень якості. Станом на 2022 р. усі провідні онлайн-перекладачі (Google, Microsoft, DeepL, Amazon, Яндекс, Promt) використовують технологію нейронного перекладу замість статистичного. В окремих випадках обидві технології поєднано: кожна пропонує свій варіант перекладу, а програма вибирає кращий. У майбутньому нейронний переклад буде вдосконалюватися шляхом поповнення паралельних корпусів текстами, перекладеними людиною, а також за рахунок поліпшення алгоритмів аналізу мовного матеріалу. На середину XXI ст. машинний переклад, очевидно, перевершить людину не тільки за швидкістю, а й за якістю роботи. Певний період живі перекладачі ще виконуватимуть функцію постредагування, проте з часом необхідність у цьому зовсім відпаде. Машинний переклад стане основним, а згодом і єдиним.

Рівнобіжно з писемним стрімко розвивається й усний машинний переклад. Як він працює? За допомогою спрямованих мікрофонів і методів зниження шумів пристрій-перекладач уловлює голос користувача та його співрозмовників. Далі відправляє звуки в хмару, де вони розпізнаються, перетворюються на писемний текст, перекладаються цільовою мовою й знову синтезуються в усне мовлення. Потім звуковий сигнал надсилається в бездротові навушники співрозмовників. Переклад триває синхронно, безперервно, у режимі реального часу. Затримка при цьому мінімальна й зазвичай маловідчутна для учасників спілкування.

Уже тепер провідні розробники (Google, Skype, Clik, Pilot) конкурують між собою за якість і швидкість усного перекладу, а також за більшу кількість доступних мов. Наприклад, Google пропонує сьогодні усний взаємопереклад із 45 мов, зокрема й української. Удосконалення технології йтиме шляхом створення індивідуалізованих персональних пристроїв, які «звикатимуть» до голосу й тематики розмов свого власника та його постійних співрозмовників. Більше того, стане можливою цілковита імітація людського голосу, з притаманними йому інтонаціями, тембром, темпом, гучністю тощо. Завдяки усним перекладачам живе спілкування з іншомовцями стане легким, безперешкодним, вільним, невимушеним. Особливий попит на пристрої очікується з боку тих народів, які зазвичай рідко володіють чужими мовами.

У наш час машинний переклад уже став справою буденною й незамінною, фактично річчю першої необхідності. Щодня онлайн-перекладачі обробляють мільйони запитів з усього світу. Споживачі послуги — і держсектор, і бізнес, і приватні особи. Уже скоро програмами перекладу буде оснащено всі браузері: перша-ліпша чужомовна інтернет-сторінка, на яку ми заходимо, автоматично перекладатиметься нашою мовою. Усні перекладачі, вбудовані в телефони та сервіси відеодзвінків, уможливають взаємодію з будь-яким іншомовцем. На міжнародних заходах (перемовинах, нарадах, конференціях) кожен учасник зможе виступити своєю мовою. Нові книжки видаватимуть тією мовою, яку замовить покупець. Так само з кінофільмами й телепрограмами. Коротше кажучи, кожен читач, глядач, слухач зможе отримати все написане й сказане у світі рідною мовою. Звісно, якщо вона встигне здійснити цифровий стрибок.

Отже, завдяки комп'ютерним технологіям віковичну проблему нерозуміння буде розв'язано. Для успішної взаємодії різномовцям не обов'язково треба буде спілкуватися однією мовою. Чужі мови вже не перешкоджатимуть доступу до останніх новин, фундаментальних знань, культурної спадщини людства. Щоб переглянути французьку мелодраму, прочитати американську

книжку з економіки, вивчити інструкцію до китайської кавоварки, не треба буде чекати, доки хтось перекладе їх нашою мовою. Швидко і якісно це зробить комп'ютер.

Нові технології різко знизять потребу у вивченні чужих мов. Візьмемо на себе сміливість спрогнозувати, що їх знання стане таким же анахронізмом, як чистописання або лічба в стовпчик. Масова двомовність відійде в минуле. Легіон викладачів іноземних мов залишиться без роботи. Чужі мови будуть потрібні переважно фахівцям (мовознавцям, літературознавцям, історикам, фольклористам, етнографам, культурологам) — не так для практичного застосування, як для занурення в інші культури. Нефахівці вивчатимуть мови не з міркувань кар'єри, заробітку, престижу, а суто з природної цікавості.

Довершена технологія машинного перекладу — це не тільки зручність для мовців, а й довгоочікуваний порятунок для національних мов, спосіб підтримати багатомовність, шанс зберегти й навіть розвинути мовне розмаїття в усьому світі. З машинним перекладом назавжди відпаде потреба в міжнародних і світових мовах: їхньому домінуванню буде покладено край, а національні мови зможуть надійно захиститися від маргіналізації та занепаду. Не виключено, англійська виявиться останньою «світовою» мовою. Узаєморозуміння людей на Землі стане реально досяжним, заради нього не треба буде цуратися рідних мов, марнуючи молоді роки на опанування чужих.

Нарешті припиниться жорстка конкуренція мов за сфери вжитку. Натомість розпочнеться їхня коеволюція, тобто паралельний, безконфліктний розвиток. Великі мови не витіснятимуть малі, а мирно співіснуюватимуть з ними.

Щоб зберегти мову, її потрібно повсякчас удосконалювати, не допускаючи скорочення її функцій, дбаючи про її загальнопоширеність і багатофункційність. Сьогодні, за великим рахунком, не більше кільканадцяти мов можна визнати справді універсальними. Ними, наприклад, повідомляють сучасну науково-технічну та культурну інформацію, публікують літературу з багатьох галузей знань. Завдяки ж машинному перекладу практично кожна етномова зможе піднятися до цього вершинного рівня, тобто наздогнати провідні мови за комунікативною потужністю й надалі не відставати у своєму поступі. З'явиться можливість викладати національними мовами не лише у школах, а й у вишах, публікувати ними не лише художню, а й наукову літературу, передавати не лише місцеві новини, а всі досягнення сучасної цивілізації. Усі етномови перетворяться на багатофункційні й розвиватимуться рівноважно, гармонійно, узгоджено.

З викладеного випливає: головна запорука виживання мови в майбутньому — її належна цифрова оснащеність, придатність до функціонування в сучасному комп'ютерному середовищі. Мова повинна бути якнайповніше охоплена корпусами, тезаурусами, лексикографічними базами даних (загальномовними, термінологічними). Чим багатші ці ресурси, тим краще комп'ютерне опрацювання мови. Потрібна також глибока адаптація технологій до граматичних особливостей мови. Поки що технології пристосовано далеко не для всіх етномов, із цього погляду між ними зберігається різкий дисбаланс.

У наших мовознавчих колах (що вже казати про нефахівців!) машинний переклад досі розглядають не як запоруку виживання мов, а переважно як вузьку, мало кому цікаву галузь прикладних досліджень. Розгортання студій у цьому напрямі традиційно гальмується кадровим голодом, знущально

скупим фінансуванням. Та все ж повноцінна цифровізація української мови стократ дешевша, ніж інші заходи з її підтримки на кшталт паперового книговидання (при значно скромнішій його ефективності). Удосконалення технології машинного перекладу, письмового й усного, створення паралельних українсько-іншомовних корпусів повинні стати пріоритетними завданнями науки про мову, предметом неослабної турботи Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

- Гречко В. А. Теория языкознания. Москва : Высш. шк., 2003. 375 с.
- Дзюба І. М. Бо то не просто мова, звуки... : цикл статей. Дрогобич : Коло, 2012. 380 с.
- Леман К. Документація мов, що перебувають під загрозою вимирання (Первоочередная задача лингвистики) *Вопр. языкознания*. 1996. № 2. С. 180–191.
- Перекладач Google. URL: <https://bit.ly/3sjVKy5> (дата звернення: 21.06.2022).
- Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : Синто, 1993. 192 с.
- Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва : Искусство, 1976. 614 с.
- Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ : АртЕк, 2002. 392 с.
- Селігей П. О. Мовна свідомість: Структура, типологія, виховання. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.
- Список Вікіпедій. URL: <https://bit.ly/3OLAH1a> (дата звернення: 15.05.2022).
- Ткаченко О. Б. Українська мова: сьогодення й історична перспектива. Київ : Наук. думка, 2014. 512 с.
- Crystal D. The past, present, and future of world English. *Globalization and the Future of German*. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2004. P. 27–45.
- Distribution of world languages by number of first-language speakers. URL: <https://bit.ly/37VtJDy> (дата звернення: 03.07.2022).
- Ethnologue: Languages of the world. URL: www.ethnologue.com (дата звернення: 14.04.2022).
- Facebook: Налаштування мови й регіону. URL: <https://www.facebook.com/language.php> (дата звернення: 10.05.2022).
- Fishman J. A. Reversing language shift : Theory and practice of assistance to threatened languages. Clevedon : Multilingual matters, 1991. 431 p.
- Friedman Th. L. The lexis and the olive tree: Understanding globalization. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2000. 469 p.
- Kornai A. Digital language death. URL: <https://bit.ly/3m2ERHb> (дата звернення: 19.07.2022).
- Language accessory pack for Office. URL: <https://bit.ly/37YGxJH> (дата звернення: 10.05.2022).
- Language packs for Windows 10. URL: <https://bit.ly/2VWIrrq> (дата звернення: 10.05.2022).
- Language vitality and endangerment: Document submitted to the international expert meeting on UNESCO programme safeguarding of endangered languages. Paris : UNESCO, 2003. 27 p.
- List of languages by the number of countries in which they are recognized as an official language. URL: <https://bit.ly/3yTA6mJ> (дата звернення: 19.05.2022).
- List of official languages. URL: <https://bit.ly/3Q2YoTw> (дата звернення: 17.06.2022).
- Moseley Ch. Atlas of the world's languages in danger. Paris : UNESCO Publishing, 2010. 222 p.
- Salminen T. Endangered languages in Europe *Language diversity endangered*. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2010. P. 205–232.
- Towards knowledge societies: UNESCO world report. Paris : UNESCO, 2005. 226 p.

REFERENCES

- Crystal D. (2004). The past, present, and future of world English *Globalization and the Future of German*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 27–45.
- Distribution of world languages by number of first-language speakers. URL: <https://bit.ly/37VtJDy> (last accessed: 03.07.2022).
- Dziuba I. M. (2012). Bo to ne prosto mova, zvuky...: Tsykl statei. Drohobych: Kolo. [In Ukrainian].
- Ethnologue: Languages of the world. URL: www.ethnologue.com (last accessed: 14.04.2022).
- Facebook: Language and region settings. URL: <https://www.facebook.com/language.php> (last accessed: 10.05.2022).
- Fishman J. A. (1991). Reversing language shift: Theory and practice of assistance to threatened languages. Clevedon: Multilingual matters.
- Friedman Th. L. (2000). The lexis and the olive tree: Understanding globalization. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Google Translate. URL: <https://bit.ly/3sjVKy5> (last accessed: 21.06.2022).
- Grechko V. A. (2003). Teoriya yazykoznaniya. Moscow: Vysshaya shkola. [In Russian].
- Kornai A. Digital language death. URL: <https://bit.ly/3m2ERHb> (last accessed: 19.07.2022).
- Language accessory pack for Office. URL: <https://bit.ly/37YGxJH> (last accessed: 10.05.2022).
- Language packs for Windows 10. URL: <https://bit.ly/2VWIrrq> (last accessed: 10.05.2022).
- Language vitality and endangerment: Document submitted to the international expert meeting on UNESCO programme safeguarding of endangered languages (2003). Paris: UNESCO.
- Leman K. (1996). Dokumentaciya yazykov, nahodyashchihsiya pod ugrozoy vymiraniya (Pervoocherednaya zadacha lingvistiki). *Voprosy yazykoznaniya*, (2), 180–191. [In Russian].
- List of languages by the number of countries in which they are recognized as an official language. URL: <https://bit.ly/3yTA6mJ> (last accessed: 19.05.2022).
- List of official languages. URL: <https://bit.ly/3Q2YoTw> (last accessed: 17.06.2022).
- Moseley Ch. (2010). Atlas of the world's languages in danger. Paris: UNESCO Publishing.
- Potebnya A. A. (1976). Estetika i poetika. Moscow: Iskusstvo. [In Russian].
- Potebnya A. A. (1993). Mysl' i yazyk. Kyiv: Sinto. [In Russian].
- Rusanivskiy V. M. (2002). Istorii ukrainskoi literaturnoi movy. Kyiv: ArtEk. [In Ukrainian].
- Salminen T. (2010). Endangered languages in Europe *Language diversity endangered*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 205–232.
- Selihey P. O. (2012). Movna svidomist: Struktura, typolohiia, vykhovannia. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademii». [In Ukrainian].
- Spysok Vikipedii. URL: <https://bit.ly/3OLAH1a> (last accessed: 15.05.2022). [In Ukrainian].
- Tkachenko O. B. (2014). Ukrainska mova: Sohodennia y istorychna perspektyva. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Towards knowledge societies: UNESCO world report (2005). Paris: UNESCO.

P. O. SELIHEY

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: Selihey@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

GLOBALIZATION AND PROBLEMS OF LINGUISTIC DIVERSITY

Globalization modernizes developed national languages, but accelerates the decline of «small» languages. The number of the latter is decreasing dangerously, and at an increasingly rapid pace. Of the current 7,000 languages, the vast majority will not survive to the end of the 21st century. 150–200 languages (2–3% of the total) have a secure future. Among other things, languages fall into decay because they do not fulfil all the functions a standard language should fulfil. They are displaced from significant spheres of communication by more powerful languages. The less a language serves the socially significant spheres, the less often it is used, the faster it depreciates and decays.

The traditional parameters of language vitality (number of speakers, the presence of writing and state status, standardization, areas of use, economic power) are now joined by another one — the presence of the language in the computer environment, its digital equipment. According to this criterion, languages are divided into three groups: 1) languages that have made the digital leap; 2) languages that have shown digital potential; 3) languages that have not overcome the digital threshold. Hence, their prospects in the 21st are evident.

The greatest hopes for the preservation of the linguistic diversity are associated with the progress of machine translation technology. In the future, it will assume the function of an international language: enabling written and oral interaction of everyone with everyone without the need to know each other's language. Improved machine translation is not only a convenience for speakers, but also a way to support multilingualism, a chance to preserve the numerous national languages. It can be expected that thanks to machine translation, the competition of languages for spheres of use will sharply weaken, instead their co-evolution will begin, that is, parallel, conflict-free development.

Keywords: linguistic diversity, interlingual competition, language vitality, machine translation.

Дата надходження до редакції — 28.06.2022

Дата затвердження редакцією — 30.06.2022